

Skuld & maktlöshet

-En egendomlig analys av en egendomlig bok

Per Gunnar Evanders roman *Det sista äventyret* (Bonniers, 1973) är tidvis en obehaglig läsning. Den är inte läskig och inte heller särskilt konstig – men mellan vissa rader sköljs en känsla av kluvenhet över mig: känner jag sympati eller förakt för den här mannen?

I Evanders bok från 70-talet följer vi en man i tjugårsåldern vid namn – eller rättare sagt smeknamn – Jimmy Matsson. Jimmy tycks misslyckas med allt han gör: i skolan, lumpen och inte minst i kärleken. Han ingår i ett förhållande med en högstadieselev som slutar i en kris, och kort därefter flyger även förståndet sin kos. Han finner sig själv i en långvarig mörk psykos och blir skickad till ett mentalsjukhus där han till slut får hjälpen han behöver.

Medan jag läste denna bok hade jag svårt att skaka av mig Jimmys känsla av skuld, och senare även en maktlöshet inför både sig själv och hans omvärld. Dessa känslor verkade ständigt finna sin väg tillbaka till tomrummet mellan raderna och snart fann jag ett samband mellan dem och Jimmys tankevärld, förhållandena i hans relationer samt hur han väljer eller känner sig tvungen till att handla i vissa situationer. Framöver ska jag vidare granska hur skulden och vanmakten manifesteras i Evanders värld.

I början av boken får läsaren ta del av Jimmys återkommande mardröm. I den sitter han som förlamad bredvid sin mor Hilda och sin flickvän Kerstin som båda gråter hysteriskt för att Jimmy har sårat och skadat dem. Varje gång vaknar han med oerhörda skuldkänslor:

“Det var fasansfullt, han stod inte ut med tanken på att se någon av dem drabbad av bedrävelse och sorg, hellre var han beredd att dö bara han slapp uppleva denna syn.”

-s. 65

Den grundläggande mänskliga funktionen att inte vilja se personerna man älskar bli sårade är något vi alla kan relatera till, men i Jimmys fall verkar det finnas ytterligare en dimension att ta i beaktning: hans mardröm verkar nämligen inte bottna endast i en varmhjärtad kärlek utan även i ett bitande samvete.

Detta visar sig främst i hans relationer, och inte minst i hans förhållande med Kerstin. Hon må vara nedsättande ibland men hon har en stark tro till Jimmy och blir aldrig arg eller ledsen när han misslyckas. Hon hjälper, stöttar, tar hand om och älskar honom, och jag tror att det bereder honom en stor skuld att han inte kan göra detsamma för henne, inte ens älska henne. Men han tycker om Kerstin – hon är ju så snäll! – så det minsta han kan göra för henne är att

stanna i deras något kärlekslösa förhållande. Skulden är hos Jimmy och Kerstin en förutsättning för att deras förhållande ska fungera.

Den andra relationen som skulden visar sig i är den mellan Jimmy och hans mor, och där i en stark rädsla för att misslyckas. Hilda blir till skillnad från Kerstin nämligen bedrövad av Jimmys parad av nederlag, hon gråter ofta och snyftar högt. Bedrövelsen verkar främst bero på tron om att hans misslyckande är *hennes* fel, då hon har lagt ner halva sitt liv och hela sin energi på att försöka forma Jimmy till en framgångsrik man. I Hildas ögon gör detta Jimmys nederlag till hennes nederlag, men för Jimmy gör det honom till en ond belastning och vid åsynen av hans moders lidande drabbas han av tunga skuldkänslor.

Överhuvudtaget så cirkulerar Jimmys liv runt hans mors vilja, det är som att Hildas viljestyrka långsamt kvävt Jimmys egna förmåga till handling. Så Jimmy flyter med strömmen och låter beslut fattas över hans huvud utan några invändningar, då det yttre trycket som matar i honom rädsla och skuld inte tillåter mycket annat. Jimmy är en hjälplös ja-sägare, inte ens när en högtadieelev ur en klass han undervisar tar initiativet att kyssa honom säger han ett knyst. Jimmy är den passive, den initiativfattige.

“Han tänkte att han varken rådde på det ena eller det andra, han rådde ju inte på någonting egentligen. Det var inte han som styrde, han var en av de alldeles maktlösa, de som flyttades som pjäser på ett bräde, ingenting mer var han och ingenting mer hade han någonsin varit.”

-s.85

I Jimmys värld är han endast en produkt av olika omständigheter, och denna tankegång visar sig klarast i hur han behandlar högstadieeleven Helfrid.

Efter den tidigare nämnda kyssen på Jimmys vindsvåning börjar han och Helfrid träffas regelbundet. De utvecklar så småningom ett hemlighållet och passionerat förhållande, men det dröjer inte länge förrän en svartsjuka slår rot i honom inför vilken han står handfallen. Genom ingående och upprepade utfrågningar om vem Helfrid umgås med och om hon ligger med någon annan måste han ständigt försäkra sig om att det är honom, och bara honom, hon älskar.

I hur Jimmy tänker och resonerar kring svartsjukan avbildas vanmaktens konturer tydligt: svartsjukan är inget han medvetet för fram, det är något som på egen hand bryter sig ut ur hans innersta – när han blir arg är det inte längre läpparna som formar orden, utan en brinnande ilska. Det tar inte lång tid förrän deras förhållande kretsar kring Jimmys

föreställningar där gränslös kärlek och bottenlöst kontrollbehov ständigt blir förväxlade med varandra. Jimmy vill *ha* henne, och inför detta begär står han maktlös. När Helfrid fortsätter glida honom ur händerna byggs en frustration upp inom honom och till slut använder han sig av det sista maktmedlet han har: sin fysiska styrka.

Det är någonstans här jag börjar bli äcklad av mannen bakom bokstäverna. Från att ha varit en passiv men snäll man trånar han nu efter makt och kontroll. Kanske blev hans självkänsla såpass nerbrutet av hans misslyckanden och den tillhörande skammen att han inte längre finner någon trygghet i sig själv, och försöker därför finna det hos tillvaron med Helfrid – en fast punkt där han kan finna den stillhet och värme som han så desperat behöver. Istället leder hans raseriutbrott till att han förlorar Helfrid, och senare även sig själv.

Efter att ha läst den här boken tror jag mig veta att Evanders litterära specialitet är en porträttering av olika komplikationer i en människas psyke, tankevärld och relationer som alla kolliderar med varandra i ett svårdefinierat kaos. Skuld och maktlöshet utgör således bara en liten andel av alla de mönster som man kan studera *Det sista äventyret* utifrån. Personligen anser jag att Evander har gjort ett extraordinärt bra jobb med att sätta ord på processer i psyket som kan vara otroligt förvirrande, och på så sätt skapat en karaktär som man både känner sympati och förakt för – utan att man riktigt förstår hur det hände.